

Arkeologisk utredning etapp 1

Gärstadverken och Leca

Linköpings stad
Rystads socken
Linköpings kommun
Östergötlands län

Marie Ohlsén och
Clas Ternström

K U L T U R M I L J Ö A V D E L N I N G E N

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M

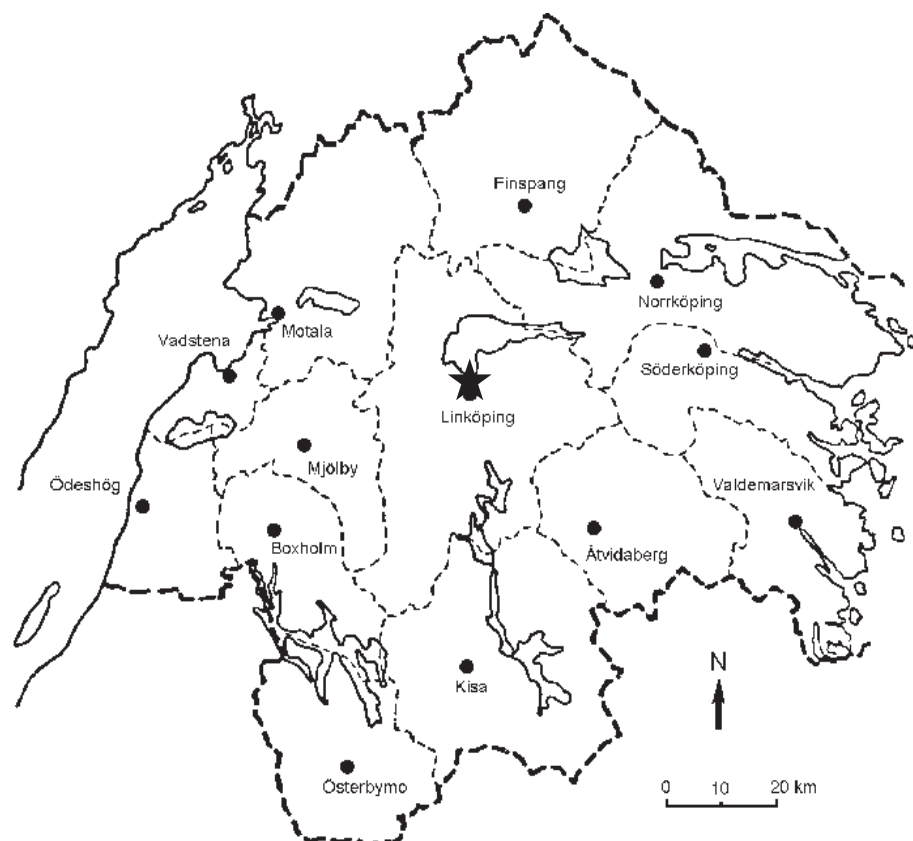

Arkeologisk utredning etapp 1

Gärstadverken och Leca

Linköpings stad
Rystads socken
Linköpings kommun
Östergötlands län

Marie Ohlsén & Clas Ternström 2002

Rapport 52:2002

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M

Tekniska uppgifter

Lokal: Gärstadverken och Leca
Socken: Linköpings stad (f d S:t Lars) och Rystad
Kommun: Linköping
Landskap: Östergötland

Ekonomiska kartans blad: 085 58 (8F 5i Tannefors),
085 68 (8F 6i Rystad)

Koordinatsystem: RT 90
Koordinater: X6478900-6480060, Y1490700-1492250

Länsstyrelsens dnr: 431-11611-02
ÖLM diarienummer: 140/02
ÖLM konto: 6373

Uppdragsgivare: Tekniska Verken i Linköping AB
Kostnadsansvarig: Som ovan

Projektledare: Marie Ohlsén
Personal: Clas Ternström

Fältarbetstid: 2002-05-21--22

Fynd: Nej

Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Rapport 52:2002

© Östergötlands länsmuseum

Grafik:

Clas Ternström

Renritning:

-

Grafisk form:

Lasse Norr

Tryck:

-

Ur allmänt kartmaterial:

© Lantmäteriverket dnr 507-99-499

Ö S T E R G Ö T L A N D S   L Ä N S M U S E U M
K U L T U R M I L J Ö A V D E L N I N G E N

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 14 05 62
lansmuseum@lansmus.linkoping.se • www.linkoping.se/lansmuseum

Gärstadverken och Leca

Arkeologisk utredning etapp 1

Linköpings stad

Rystads socken

Linköpings kommun

Östergötlands län

Sammanfattning

Under våren 2002 utförde Östergötlands länsmuseum en arkeologisk utredning inom området för Gärstadverken och Leca i Linköping. Den arkeologiska utredningen föranleddes av ett nytt detaljplaneprogram för Gärstadorområdet och omfattade ca 100 hektar. Gärstadverket är beläget på ett av de ganska få impediment som finns i det flacka lerslättslandskapet sydost om Roxens sydspets. Området har tidigare nyttjats som åkermark som huvudsakligen tillhört Mörtlösa Västergård i S:t Lars socken, men stora delar har också tillhört Gärstad i Rystad socken. Det aktuella området skärs av gränsen mellan Rystad socken och Linköpings stad.

De kända fornlämningarna i närområdet är huvudsakligen från bronsålder och äldre järnålder. Bronsåldern representeras bl a av en hållristningslokal och en skärvstenshög. Vid Mörtlösa Södergård nära Mörtlösarondellen finns omfattande stensträngskomplex från äldre järnålder och trakten söder om Roxen är rik på gravfält från järnåldern. Vid utredningen lokaliserades 7 områden, s k objekt, som representerade presumtiva lägen för möjliga fornlämningar.

Marie Ohlsén och Clas Ternström
antikvarier

Figur 2. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 085 58 (8F 5i Tannefors) och 085 68 (8F 6i Rystad) med utredningsområdet markerat.

Inledning och bakgrund

Under våren 2002 utförde Östergötlands länsmuseum en arkeologisk utredning inom området för Gärstadverken och Leca i Linköping. Den arkeologiska utredningen föranleddes av ett nytt detaljplaneprogram för Gärstadorområdet. I första etappen planeras en ny panna för avfallsförbränning och omorganisering av upplag, deponier, trafik, vattenytor m m. I senare etapper kan ytterligare pannor för förbränning av avfall, fasta biobränslen eller andra bränslen komma att byggas. Det totala utredningsområdet omfattar ca 100 hektar. I söder begränsas området av E4:an, i väster av Ekängsvägen, i norr av Hargsvägen och i öster av Staby gård.

Innan området industrialiserades användes det som jordbruksmark. Från denna period finns en äldre gårdsbildning, Mörtlösa Västergård. Området har sedan början av 1960-talet använts som industriområde av AB Svensk Leca där den högvärdiga förekomsten av finkornig lera har gett förutsättningar för produktion av lättklinker för byggindustrin. Sedan mitten av 1970-talet har området även använts av Tekniska Verken under benämningen Gärstadverket. Först för avfallshantering och sedan även för energiproduktion för Linköpings fjärrvärmesystem.

Sedan förbränningsanläggningen togs i bruk 1981 har man ianspråktagit delar av området för deponier av aska och slagg. Dels har äldre lertäkter fyllts igen och dels har man byggt deponier på höjden. Övriga verksamheter som har etablerat sig inom området är en bilskrotsanläggning.

Topografi och fornlämningsmiljö

Gärstadverket är beläget på ett av de ganska få impediment som finns i det flacka lerslättslandskapet sydost om Roxens sydspets. Området har tidigare huvudsakligen tillhört den vid laga skiftet utskiftade gården Mörtlösa Västergård i S:t Lars socken, men stora delar har också tillhört Gärstad i Rystad socken. Det aktuella området skärs av sockengränsen mellan Rystad socken och Linköpings stad (S:t Lars socken). Området låg tidigare centralt i den numera försvunna Näsby socken. När sockenbildningen upphörde delades socknen mellan de ovannämnda grannsocknarna. Ruinen av Näsby kyrka ligger någon km norr om utredningsområdet.

Området är en del av ett ursprungligt relativt slätt landskap med inslag av bergpartier och åsar. Platsen har därefter omvandlats till ett påverkat industriområde med dominerande inslag av byggnader, täkter, upplag och deponier. Två större lakvattendammar finns inom området. De har tidigare utgjort lertäkter. Den ena ligger i den centrala delen och den andra ligger i den södra delen nära E4:an. Ett dike för dagvatten och behandlat lakvatten, benämnt Mörtlösadiket, rinner genom planområdet från Mörtlösa och ner till Stångån.

Gärstadverket ligger i en mycket fornlämningsrik trakt där de flesta tidsperioder finns representerade. Under senare år har många nya fornlämningar påträffats vid markarbeten och exploateringar. Närheten till Roxen och dess kringflöden har bidragit till att området varit attraktivt för såväl kommunikation som bosättning.

Inom det aktuella utredningsområdet finns flera registrerade fornlämningar. De utgörs av RAÄ 36 (gravfält), RAÄ 37 (gravfält), RAÄ 38 (stensättning), RAÄ 131 (flatmarksgravar), RAÄ 132 (gravfält och boplat), RAÄ 133 (stensättning) och RAÄ 288 (Staby gamla bytomt). Flera av dem är helt eller delvis undersökta och borttagna eller förstörda vid täktverksamhet. RAÄ 37 är endast delvis undersökt och dess begränsning är inte fastslagen.

De kända fornlämningarna kring Gärstadverket är huvudsakligen från bronsålder och äldre järnålder. Bronsåldern representeras bl a av en hällristningslokal vid Gärstad ca 500 m norr om det aktuella utredningsområdet. Norr om E4:an och ca 18 m väster om Ekängsvägen ligger en skärvstenshöj (RAÄ 184). Vid Mörtlösa Södergård nära Mörtlösarondellen finns omfattande stensträngskomplex från äldre järnålder (RAÄ 134-136 och 178-179). Trakten söder om Roxen är rik på gravfält från järnåldern. Nämnas kan de stora gravfälten vid Malma, Tuna och Tägneby i Rystads socken. Namn med förhistorisk innebörd som Tuna, Tägneby och Bosgård i socknen kan noteras.

Tidigare arkeologiska undersökningar

Flera omfattande arkeologiska undersökningar har ägt rum inom utredningsområdet i samband med bl a olika utbyggnadsfaser av Leca industri och vid uppförandet av Gärstadverket (Nilsson 1980, Damell 1976). RAÄ 132 och 133, som visade sig bestå av ett stort sammanhängande gravfält med underliggande boplatlämningar, undersöktes 1974 (Nilsson 1980) och 1980-81 (Habbe 1980 och 81, ej rapporterad). Mellan åren 1980-81 undersöktes även delar av gravfält RAÄ 37.

Gravarna låg mycket tätt och de flesta utgjordes av flacka stensättningar, mestadels med mittsten och oregelbunden småstenspackning. Flertalet gravar hängde samman i en enda stor stenmatta där enskilda gränser var svåra att identifiera. Överlagringar var vanliga och stenpackningarna innehöll ofta flera begravingar. Ett flertal gravar utan markering ovan jord förekom också. Boplatlämningarna kunde dateras till sten- och järnålder. Dessa undersöktes dock endast översiktligt p g a extrem tidsbrist. Fyndmaterialet var omfattande och innehöll bland annat krumknivar, synålar, beslag, bältesringar, fibulor, remändebeslag och stora mängder med keramikkrärl (Nilsson 1980, Habbe 1980 och 81).

Väster om Gärstadverket ligger Åby Gård och vid en arkeologisk förundersökning 1987 framkom ett område med kulturlager, en eventuell

stensättning och två skärvtenshögar (RAÄ 333). Öster om Åby gård framkom invid Ekängsvägen boplatsslämningar i form av härdar och stolphål. Dessutom framkom en trindyxa (RAÄ 332). Strax norr om gården finns en hög/röse registrerad (RAÄ 175). Väster om högen påträffades, vid samma förundersökning, ett boplatksområde (RAÄ 331) med lämningar av bl a skärvsten, härdar och stolphål (Broberg M 1994).

Under 1990-talet utfördes en arkeologisk utredning och två mindre förundersökningar inom ett område öster om huvudgrindarna. De tre områden som berördes var platsen för en ny besökshall, ett område för anläggande av parkering och sociala utrymmen samt ett upplag för bränslelager. Vid de arkeologiska arbetena påträffades inga lagskyddade lämningar trots närheten till gravfältet RAÄ 37 (Hörfors 1992).

I närområdet till Gärstadverket har flera arkeologiska undersökningar genomförts i samband med exploateringar för vägar, vindkraftverk och kabelnedläggningar. Vid schaktningar för ett vindkraftverk intill Näsby gård framkom boplatsslämningar från äldre järnålder (Ohlsén 2001a). Inför byggnation av en cykelväg till Ekängen utfördes utredning, förundersökning och slutundersökning längs den planerade sträckan. Inom området för fornlämning RAÄ 332 påträffades enstaka lämningar såsom härdar och vid Gärstad gård daterades ett stolphål till romersk järnålder, 250-420 e Kr (Ohlsén 2001 b).

I samband med schaktningar för nedläggning av elkabel vid Distorp, strax nordost om Gärstadverket, framkom boplatsslämningar från äldre järnålder (Björkhager 2001 a). Inför en kabelnedläggning, strax väster om Rystad kyrka, påträffades vid gravfältet RAÄ 282 ett stort antal förhistoriska lämningar såsom härdar, stolphål och gropar. Ett gropsystem innehöll rikligt med fynd i form av svartgodskeramik (Östersjökeramik) (Ohlsén & Björkhager 2001).

Inför anläggandet av en ny transportväg strax öster om Åby gård utfördes en arkeologisk förundersökning inom RAÄ 332. Vid förundersökningen framkom en härdanläggning vars datering fastställts till äldre järnålder (Björkhager 2001 b).

Syfte och metod

Utredningen syftade till att sammanställa den kända fornlämningsbilden samt påvisa eventuella nyupptäckta fornlämningar. Dessutom anvisas ett antal objekt, dvs platser som utgör möjliga lägen för fornlämningar ej synliga ovan mark. Man kunde även ange platser av annan kulturhistorisk karaktär. Utredningen anger också förslag på vidare antikvariska åtgärder inför en exploatering på de platser där fornlämning eller möjlig fornlämning är belägen.

Utredningen genomfördes som en etapp 1, d v s utan ingrepp i marken, och innehöll två huvudmoment:

- Kart-, litteratur- och arkivstudier
- Specialinventering

Kartstudierna inriktade sig på äldre kartmaterial för att genom dessa lokalisera fornlämningar eller andra kulturhistoriskt värdefulla platser. Genom arkivstudierna inhämtades information om vad som hänt inom området och vad som finns dokumenterat. Specialinventeringen genomfördes genom systematisk terrängrekognosering.

Definitioner

Lämningarna som redovisas i rapporten delas in i tre olika kategorier. Uppdelningen är gjord efter en bedömning av dess kulturhistoriska värde. Här följer en definition av kategorierna.

Fornlämning

Fast fornlämning med RAÄ-nr markerad på ekonomiska kartan eller nyupptäckt fornlämning med ÖLM-nr. Vidare åtgärd för dessa vid eventuell exploatering blir arkeologisk förundersökning.

Möjlig fornlämning/objekt

Registrerad lämning med RAÄ-nr men inte markerad på ekonomiska kartan. Hit räknas de objekt som utgör möjliga fornlämningar. Objekten har numrerats löpande sockenvis. Åtgärd vid eventuell exploatering blir arkeologisk utredning etapp 2.

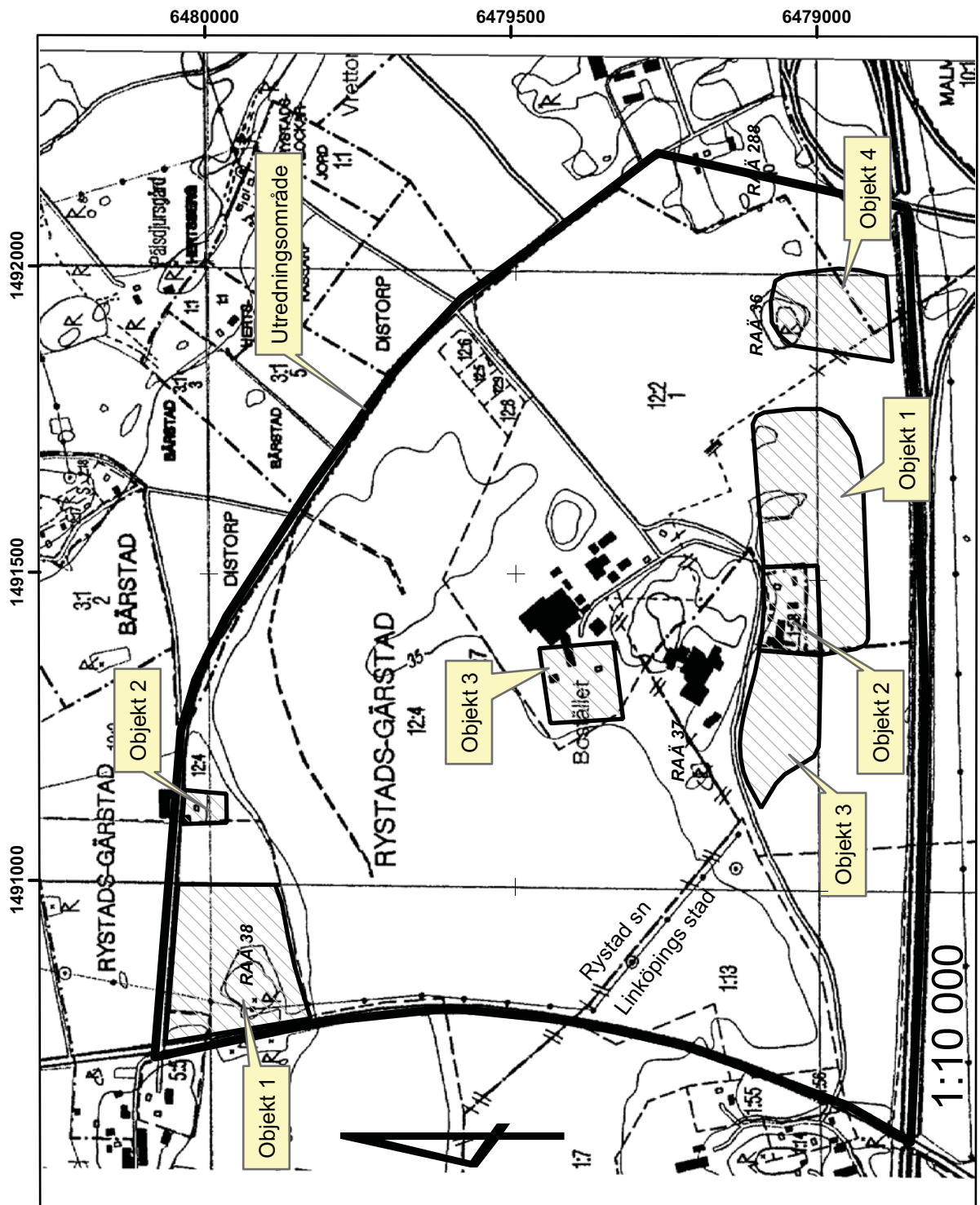
Kulturhistoriskt värde

Äldre, stående byggnader vilka är representativa för områdets historia. Även dessa har markerats som objekt. De byggnader som inventerats och fått objektnummer bör stå kvar.

Resultat

Nedan redovisas resultaten från såväl kart- och arkivstudier som inventering. Registrerade fornlämningar redovisas sockenvis med sina respektive fornlämningsnummer. Kulturhistoriskt värdefulla objekt och möjliga fornlämningar redovisas sockenvis med objektnummer.

Områdesgränser skall inte ses som absoluta gränser utan bara som en topografiskt möjlig begränsning. Det är först efter det att fornlämning har konstaterats vid en utredning etapp 2 och/eller en arkeologisk för-

Figur 3. Utdrag ur Fastighetskartan med utredningsområde och objekt markerade.

undersökning som fornlämningens faktiska utbredning kan avgöras. Uppgifterna om registrerade fornlämningar är tagna ur fornminnesregistret (Fmr) men redovisar inte den fullständiga beskrivningen.

Rystad socken

RAÄ 36

Gravfält. Ca 60x35 m (ÖNÖ-VSV). En hög, en domarring och 3 resta stenar.

RAÄ 37

Gravfält. Ca 40x25 m (ÖNÖ-VSV). Delvis undersökt. Flacka stensättningar/stenpackningar. Skärvtenspackningar.

RAÄ 38

Grav. Stensättning, rund, ca 7 m i diam och 0,3 m hög.

RAÄ 288

Bytomt. Ca 140x110 m (NO-SV). Staby gamla bytomt. Lämningar i form av bl a flinta och skärvsten påträffade vid undersökningar i närheten.

Objekt 1

Grav-/boplatsläge. Området består av ängs- och åkermark i flack syd- och västslutning. Ställvis finns berg i dagen. Nordvästra delen av området utgörs av en skogklädd hage. I hagen påträffades en bottenskålla vid inventeringen. I objektets västra del ligger RAÄ 38.

Objekt 2

Gårdstomt. Trädgård med bebyggelselämningar efter Gärstad Östergård. Husen, uppförda kring 1892, finns med på Ekonomiska kartan från 1983. Husen är nu rivna. Då äldsta belägg för Gärstad by är 1319 kan tomten ha hög ålder.

Objekt 3

Kulturhistoriskt värde. Fyra byggnader tillhörande gården Bostället (Gärstad Boställe). Boningshus, ladugård och två ekonomibyggnader, samtliga med rödfärgad panel uppfört före 1939.

Objekt 4

Grav-/boplatsläge. Sydslutning, åkermark från impediment med gravfältet RAÄ 36. Med hänvisning till tidigare gjorda gravfynd kring RAÄ 37, Rystad socken, kan området innehålla flatmarksgravar och/eller boplatslämningar.

Linköpings kommun (S:t Lars sn)

RAÄ 131

Fyndplats. Enligt tidigare uppgift (flatmarksgravar?). Helt borttagna vid lertäkt.

RAÄ 132

Gravfält. Undersökt och borttaget 1972. Bestod i 143 gravar, varav de flesta flatmarksgravar.

RAÄ 133

Stensättning. Tidigare uppgift. Borttagen vid lertäkt.

RAÄ 297

Se RAÄ 37 Rystad socken.

Objekt 1

Boplatsläge. Sydsluttning, åkermark. I östra delen två impediment med röjsten på. I nordväst Mörtlösa Västergård.

Objekt 2

Mörtlösa Västergård. Äldsta belägg för Mörtlösa är år 1328.

Objekt 3

Grav-/boplatsläge. Sydvästsluttning, ängs-/skogsmark. Söder om gravfältet RAÄ 37, Rystad socken. Med hänvisning till tidigare gjorda gravfynd kan området innehålla flatmarksgravar och/eller boplatslämningar.

Socken/stad	Benämning	Typ	Källa	Status	Åtgärd
Rystad	RAÄ 36	Gravfält	Fmr	Fornlämning	Förund
Rystad	RAÄ 37	Gravfält	Fmr	Fornlämning	Förund
Rystad	RAÄ 38	Stensättning-borttagen	Fmr	Ej forn	Ingen
Rystad	RAÄ 288	Bytomt	Fmr	Fornlämning	Förund
Rystad	Obj 1	Grav-/boplatsläge	Fmr/inv	Möjlig forn	Utr etapp 2
Rystad	Obj 2	Bebyggelselämning	Inv/lm	Möjlig forn	Utr etapp 2
Rystad	Obj 3	Bostället	Inv/lm	Kulthis värde	Kvarstå
Rystad/Link	Obj 4	Grav-/boplatsläge	Fmr/inv	Möjlig forn	Utr etapp 2
Link kn	RAÄ 131	Gravar-borttagna	Fmr	Ej forn	Ingen
Link kn	RAÄ 132	Gravar/boplats-borttagna	Fmr	Ej forn	Ingen
Link kn	RAÄ 133	Stensättning-borttagen	Fmr	Ej forn	Ingen
Link kn	RAÄ 297	Se RAÄ 37 Rystad sn			
Link kn	Obj 1	Boplatsläge	Inv	Möjlig forn	Utr etapp 2
Link kn	Obj 2	Mörtlösa Västergård	Inv/lm	Kulthis värde	Kvarstå
Link kn	Obj 3	Boplatsläge	Inv	Möjlig forn	Utr etapp 2

Figur 4. Sammanställning med förslag till åtgärder.

Referenser

- Björkhager, V. 2001a. *Distorp-Rystads Höga. Arkeologisk förundersökning. Rystad socken, Östergötland*. Rapport i manus. Östergötlands länsmuseum.
- Björkhager, V. 2001b. *Transportväg öster om Åby gård. Arkeologisk förundersökning. Rystad socken, Östergötland*. Rapport i manus. Östergötlands länsmuseum.
- Borna Ahlkvist, H & Tollin, C. 1994. *Kring Stång. En kulturgeografisk utvärdering byggd på äldre lantmäteriakter och historiska kartöverlägg*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska skrifter No 7.
- Broberg M. 1994. *Boplatslämningar invid fornl 175 och 184, Gärstad stg 8861. Linköpings stad och kommun. Östergötland*. Rapport UV Linköping. 1994:68 .
- Damell D. 1976. *Linköpingsbygden under förhistorisk tid i Linköpings stads historia*. Del 1.
- Habbe, A-M. 1980. *Arkeologisk undersökning av RAÄ 37, 132 och 133. F d Mörtlösa västergård, Rystad socken/S:t Lars socken, Östergötland*. Slutredovisning. ÖLM dnr 1328/80. Riksantikvarieämbetet.
- Habbe, A-M. 1981. *Arkeologisk undersökning av RAÄ 37, 132 och 133. Fd Mörtlösa västergård, Rystad socken/S:t Lars socken, Östergötland*. Slutredovisning. ÖLM dnr 1328/80. Riksantikvarieämbetet.
- Habbe, A-M. 2001. Muntliga uppgifter angående undersökningen vid Gärstadverket 1980-81. Riksantikvarieämbetet.
- Hörfors, O. 1992. *Gärstadverken, Rystad socken, Östergötland. Arkeologisk utredning och förundersökning*. Rapport. Östergötlands länsmuseum.
- Larsson, L Z. 1999. *Arkeologisk utredning. Etapp 1 inom Rydsområdet, Skäggetorp, Ramshäll och Lingshemsområdet. Kärna och Törnevalla socknar samt Linköpings stad och kommun, Östergötland*. Rapport. Riksantikvarieämbetet.
- Mathiasson, B. 2002. *Detaljplaneprogram över Gärstadverken*. Upprättat av Arkitektkontor AB, Linköping.

- Nilsson C. 1980. *Gravfält, äldre järnålder och boplätsrester, stenålder, fornlämning 132, Mörtlösa Västergård, S:t Lars socken, Linköpings stad, Östergötland*. Rapport. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet. Undersökningsverksamheten 1980:4. Stockholm.
- Ohlsén, M & Björkhager, V. 2001. *Svartgodskeramik vid Rystad kyrka. Arkeologisk utredning och förundersökning, Rystad socken, Östergötland*. Rapport i manus. Östergötlands länsmuseum.
- Ohlsén, M. 2001a. *Arkeologisk förundersökning. Näsby gård, Rystad socken. Östergötland*. Rapport i manus. Östergötlands länsmuseum.
- Ohlsén, M. 2001b. *Cykelväg till Ekängen, Rystad socken, Östergötland. Arkeologisk utredning och förundersökning*. Rapport i manus. Östergötlands länsmuseum.
- Äijä, K et al. 1996. *Tallboda, RAÄ 16, 18, 258, 269, 270. Rystad socken. Östergötland*. Riksantikvarieämbetet UV Linköping Rapport 1996:46.

Arkiv

Fornminnesregistret
Lantmäteriet i Linköping
Ortnamnsarkivet
Östergötlands länsmuseums topografiska arkiv

Under våren 2002 utförde Östergötlands länsmuseum en arkeologisk utredning inom området för Gärstadverken och Leca i Linköping. Den arkeologiska utredningen föranledes av ett nytt detaljplaneprogram för Gärstadorområdet och omfattade ca 100 hektar. Gärstadverket är beläget på ett av de ganska få impediment som finns i det flacka lerslättslandskapet sydost om Roxens sydspets. Området har tidigare nyttjats som åkermark som huvudsakligen tillhört Mörtlösa Västergård i S:t Lars socken, men stora delar har också tillhört Gärstad i Rystad socken. Det aktuella området skärs av gränsen mellan Rystad socken och Linköpings stad.

De kända fornlämningarna i närområdet är huvudsakligen från bronsålder och äldre järnålder. Bronsåldern representeras bl a av en hållristningslokal och en skärvstenshö. Vid Mörtlösa Södergård nära Mörtlösarondellen finns omfattande stensträngskomplex från äldre järnålder och trakten söder om Roxen är rik på gravfält från järnåldern. Vid utredningen lokaliserades 7 områden, s k objekt, som representerade presumtiva lägen för möjliga fornlämningar.